

BRANDPUNTE VAN OMSTREDENHEID IN DIE *LIEWE HEKSIE*-REEKS VAN VERA VEL

Omstrede kinderlektuur is nie iets nuuts nie. Reeds in die agtiende-eeuse Auklärung is sprokies afgekeur en die Puriteine het kinderliteratuur verdoem wat nie Christelik-piëtistiese waardes geadem het nie. Die verskeidenheid vorme wat omstrede kinderliteratuur kan aanneem, is legio. Dit sluit onder andere verskilpunte in betreffende sosiale omstandighede, politiek, godsdiens en literêre norme. Kinderliteratuur kan dus aan verskillende soorte kritiek onderwerp word, ahangende van die lewens-beskoulike vertrekpunte van die kritikus.

Ook in ons eietydse Afrikaanse kinderliteratuur word daar bedenkinge geopper oor die gewensdheid van die Liewe Heksie-verhale. Hierdie omstredenheid sentreer veral rondom die volgende besware:

- dit is fantasieverhale en as sodanig kan dit die kind in 'n droomwêreld laat leef waarin hy nie kan leer om die werklikheid te konfronteer nie, en
- die kinderleser identifiseer hom hierin met 'n heks.

Omdat dit volgens Jackson (1981:6) 'n ernstige vergryp is om slegs tekswerking en die effek daarvan te bestudeer, is dit belangrik om ook aspekte soos die kulturele ontstaan van die teks en die godsdienstige implikasies daarvan te ondersoek. Wat dus ten aanvang die aandag verdien, is die kulturele ontstaan van die Liewe Heksie-reeks as feëverhale.

1. FANTASIE EN DIE FEËVERHAAL

Om die kulturele ontstaan van fantasieverhale na te gaan, sal teruggegaan moet word na 150 000 jaar gelede — toe reeds het ons voorgeslagte aan die bonatuurlike geglo. McDonald (1979:11) wys daarop dat die voorstellings in sprokies en mites vir primitiewe mense werklik was omdat hulle vas geglo het aan die verskynsels in die verhale. Blykens 'n vergelykende studie deur De Cock (1918:99-109) ten opsigte van die verskeidenheid fantasiewesens van verskillende rasse en wêrelddele, is daar talryke ooreenkomste. Hierdie soortgelyke wesens kom voor van Europa, Sibcrië, Sumatra, Afrika, Griekeland, Bulgarye tot Brazilië. Veral in vroeër eeue was hierdie wesens 'n deel van die alledaagse bestaan van die volksgemeenskappe.

Waar politeïstiese godsdienste vervang is deur 'n monoteïstiese geloof, het hulle volgelinge steeds bly vaskleef aan die ou rituele en gelowe wat vervang is. Volgens Dorson (1972:165) is die volksgeloof van die inwoners van die Aran-eilande naby Ierland 'n sprekende voorbeeld hiervan. Reeds in die vyfde eeu het die Christelike geloof na die Aran-eilande gekom en hierdie Iere roem vandag daarop dat hulle toegewyse Katolieke is. Tog glo hulle (veral die ouer geslag) vandag nog vas aan die bestaan van 'n verskeidenheid feë soos die “pookahs”, “trooping fairies” en die “banshee” (wat altyd die dood met 'n deurdringende gekerm aankondig). Hulle glo ook aan bose geeste, kabouters wat meestal op plase en in woude woon en dwerge wat diep in die berge as myners werk (vgl. Froud en Lee 1979: p. ongenommer en Huygen en Poortvliet, 1979: p. ongenommer).

So is moderne fantasie dan gewortel in antieke mites, mistisisme, volksvertellings, sprokies en die romantiek. Die teenswoordigheid van hekse, feë, dwerge, elwe en kabouters in ons eietydse literatuur het dus 'n lang geskiedenis, maar vandag word nie meer daarin geglo as bygeloof nie. Die enigste bestaansreg wat hierdie bonatuurlike wesens vir ons (volwassenes en kinders) vandag het, is wanneer die leser hom deur die literatuur na 'n fantasiewêreld verplaas waarin sodanige wesens binne die literêre raamwerk van die fantasie lewe kry. Hulle vermeende mag in godsdienstige sin is dus verbreek — hulle bestaan slegs as fantasiekarakters wat deur die literatuur die “mag” het om die leser te boei, te amuseer, te verplaas in 'n wêreld met sy eie wetmatighede, wat weer lewensbeskoulik geënkodeer kan word.

Literêre fantasieë het deur die eeue heen getoon dat hulle vry wil wees van die wetmatighede en beperkinge van realistiese werke: dit negeer die eise van eenhede van tyd, ruimte en karakter, chronologie, drie-dimensionaliteit en streng skeidslyne tussen pratende en nie-pratende voorwerpe, die self en die ander, lewe en dood (Jackson, 1981:26). Fantasie word in dieselfde asem deur Jackson beskou as deur die werklikheid vasgestel en kan slegs gekonseptualiseer word in negatiewe terme soos die on-moontlike, die on-werklike, die naam-lose, vorm-lose, on-bekende en die on-sigbare. Die wetmatigheid van fantasie is dat dit nie beperk word deur die wetmatighede van die werklikheid nie. Tog moet die werklik suksesvolle fantasie 'n geloofwaardige wêreld met werklike en herkenbare waardes bied (McDonald, 1979:20). Hierdie geloofwaardigheid hang af van die integrering van karakters, ruimte, gebeure en atmosfeer. Die fantasieskrywer skep dus 'n fantasiewerklikheid binne die grense van die verhaal en kan geloofwaardigheid daaraan verleen deur sy logiese en konsekwente hantering van fantasie-elemente. Picnaar (1968:91) stel dit duidelik dat “die fantasiewêreld logies is te midde van die onlogiese, moontlik te midde van die onmoontlike, aanvaarbaar te midde van die onaanvaarbare”.

Volgens Jackson (1981:81) is een van die vreugde-elemente van fantasie toordery of een of ander vorm van gedaanteverwisseling. Dit kan onder andere die doel dien om as betekenisdraer op te tree, as denkbeeld of metafoor op te tree, of te dien as simbool van bevryding.

Deur middel van fantasie word 'n ander, 'n kompenseerende wêreld geskep wat vergoed vir die ontbrekende en lig werp op 'n verwarde, ontoereikende en onvolkome werklikheidsbegrip. Jackson (1981:154) onderskei tussen drie funksies van feëverhale: om voorsiening te maak vir herstel, ontvlugting en vertroosting met die belofte van vervulling deur magiese bevrediging. Só word, volgens McDonald (1979:20), die toevoeging van 'n tweede betekenisvlak of dieper betekenis, benewens die letterlike betekenis op die verhaalvlak, 'n algemene verskynsel. Die leser kom dus tot begrip van sy eie bestaanswerklikheid deur middel van die verband tussen die fantasiewerklikheid en die reële werklikheid.

Die waarde van fantasieverhale vir die kind moet geensins onderskat word nie. Die kind kan op 'n bepaalde stadium nog nie abstrakte begrippe hanteer of 'n verhaal op simbolistiese vlak vertolk nie, tog dring die essensie van die verhaal onbewustelik tot hom deur en verryk sy insig en ervaring. Dit is dus duidelik dat fantasie op bewuste vlak vir die kind 'n mooi storie is, maar wel ook "tot sy onbewuste op uiters verhelderende wyse (spreek)" (Steenberg, 1979:18).

Volgens Neethling (1977:39) is die betekenis wat fantasie vir die kind kan hê, nouliks bepaalbaar. Fantasie gee 'n ander dimensie aan die werklikheids-wêreld en net soos by enige ander goeie kinderliteratuur, vorm lewenswaarhede die grondslag by fantasie. Na sy mening vertolk fantasie 'n onontbeerlike rol in die letterkundige ontwikkeling van die kind, maar maak ook die lewe groter en wyer en deur die skrywer se vryer skeppingsmoontlikhede lê ook vir die kinderleser betrokkenhede en opwinding opgesluit wat nie in die werklike lewe moontlik sou gewees het nie. "Die verbeeldinglose mens mis die lewensvolheid, want dit is te betwyfel of kennis en ondervinding sonder die aanraking van die verbeeldingswonder werklik lewende entiteite kan wees." (Neethling, 1977:39).

Die fantasiewêreld wat deur die Liewe Heksie-verhale opgeroep word, betrek onder andere hekse, kabouters en fee'tjies, waarvan Pienaar (1968:95) sê: "In Afrikaans bestaan daar tot dusver geen werk wat deur 'n plaaslike skrywer oor hierdie wesens geskryf is, wat as geslaagde fantasie beskou kan word nie". Haar bewering word gegrond op haar beskouing dat hierdie bonatuurlike wesens vir baie mense in byvoorbeeld Ierland en Skandinawië vandag nog bestaan en daarom ook deur die eeue heen deel is van hulle

literêre tradisie. Verder sê sy dat “kabouters en elfies egter nie deel is van óns literêre tradisie nie, en die meeste Afrikaanse skrywers gebruik hulle omdat hulle dink die kind sal aan hulle glo, maar sonder dat hulle as skrywers in die eerste plek aan hulle glo” (Pienaar, 1968:95).¹

Daarteenoor is Pieter W. Grobbelaar volgens Töttemeyer (1979:195) heeltemal ten gunste van feëverhale. “Daar is al gesê dat ons land se klimaat te warm en droog is vir feetjies om hier te bestaan. Maar was hierdie mense al ooit in ’n mosbegroeide Bolandse bergkloof waar die sonlig deur die varingslierte syfel? Dáár kan maklik ’n feetjie uitspring!”

Feetjies, kabouters en hekse kán bestaan in die Afrikaanse kinderliteratuur — omdat hulle relikte is in ons kulturele en godsdienstige erfenis nie, maar omdat ons hulle saam met *Hansie en Grietjie* se heks en *Sneeuwitjie* se dwergies uit die literatuur geërf het. Die kind se omgang met hierdie karakters spruit dus nie voort uit ’n sosio-kulturele nie, maar wel uit sy literêr-kulturele erfenis. As sodanig hou hulle nie ’n bedreiging in vir die kind se godsdienstige ontwikkeling nie, al is die grense tussen werklikheid en fantasie vir die klein kind soms baie vaag. Fantasieromane is dus nie net veilig vir die Afrikaanse kinderleser nie. Trouens, as literêre trap is dit onontbeerlik vir die kind se totale ontwikkeling.

2. DAAR IS HEKSE ÉN HEKSE

As ’n kind aanhoudend aan ’n volwassene sou vra of hekse wel bestaan, sal die volwassene nie die antwoord kan bly ontwyk nie. Die antwoord wat ons sal gee, sal volgens Hope-Simpson (1966:xii-xiii) afhang van wie ons is en van wanneer in die geskiedenis van die mens ons lewe. ’n Kind in antieke Athene sou dalk glo in die hekse van Thessalië, omdat Homeros in sy weergawes van die Griekse legendes onder andere ook van die heks Circe vertel het, maar een geslag verder sou dalk skouerophalend daarop antwoord. ’n Kind in die Middeleeue sou ’n besliste bevestiging op sy vraag kry, maar sonder ’n klinkklare definisie van wat ’n heks nou eintlik is. As hy grootgeword het, het hy ook gevind dat die groot skrywers van sy tyd, soos Chaucer en Dante, min oor hekse gemeld het. Dit was in die romantiek en

¹ Hierdie beskouing kom voor as ’n teenstrydigheid, aangesien Pienaar in dieselfde werk (1968:91) die stelling maak dat die logiese orde wat in *Alice in Wonderland* heers, dit aanvaarbaar maak te midde van die onaanvaarbare. Gesien in die lig van bostaande standpunte, kan dit tog nie beteken dat Lewis Carroll werklik geglo het dat Alice deur ’n konyngat na ’n fantasiewêreld kan kruip nie. Dieselfde geld vir C.S. Lewis en sy *Die leeu, die heks en die hangkas* — ook hy sou seker nie werklik glo dat sy hangkas met pelse toegang kan verleen na die fantasiewêreld van Narnia nie!

ballades dat die kind vreemde creature sou ontmoet — half heks, half fee wat hom in geheimsinnige lande sou inlei. In die sestiende en sewentiende eeu tydens die fanatieke vervolging en verhoor van sogenaamde hekse sou die kind nie getwyfel het nie. Natuurlik bestaan hekse. Maar teen die einde van die sewentiende eeu en veral in die agtiende eeu het geleerdes begin skepties raak teenoor die bestaan en vervolging van hekse. Die verligte liberaliste van die negentiende eeu het hekserij beskou as 'n produk van onkunde, waanbeelde en dwaling.

En vandag? Danksy psigo-analiste soos Jung en Freud het ons geleer dat die menslike gees en sy behoefte aan fantasie hom wesens laat sien waarop hy die donker sy van sy bestaan kan projekteer, verwerk en wegwerk. Daarom, sê Hope-Simpson (1966:xiv), kan ons ons kinders vertel dat die interessantste en lewendigste hekse voorkom in ons verbeelding.

Dit is Yeats wat in sy *Lines written in dejection* sê dat as hekse uit die literatuur verban sou word, “I have nothing but the embittered sun”. Vir Hope-Simpson (1966:xiv) is dit 'n bewys daarvan dat “... there are times when we all, adults and children alike, wish to retreat from the sunlight”.

In die annales oor hekserij is daar vele voorbeelde van die bose, afskuwelike, kwaadwillige heks wat uiteindelik die onderspit delf, byvoorbeeld in *Raponsie* en *Hansie en Grietjie* van die Grimm-broers, asook *Die leeu, die heks en die hangkas* van C.S. Lewis. Maar nie alle hekse is boos nie. Mary Norton se Miss Price in *Bedknob and broomstick* ondervind probleme met die leer van haar toorwoorde en Dorothy Jacob se hekse genees onder andere vrattjies. Die atmosfeer in die *Dorrie*-reeks van Patricia Coombs is wel deurtrek van towerwasems, maar Dorrie en haar heksma se kookkuns kan gewis nie bestempel word as swartkuns nie. Ook Marietjie de Jongh se heks in *Tandkitaar* se doenigheid met haar enigste tand brandmerk haar nog nie as 'n kwaadwillige heks nie.

En oor die skrikaanjaende, bose hekse en die onskadelike, soms humoristiese hekse in die literatuur heen, waarsku die herinnering aan die heks van Endor in I Samuel 28. Dit is egter foutief om haar as 'n heks te beskou, omdat sy as medium en nie as toewares nie, opgetree het. Daar is wel vele ander voorbeelde in die Bybel waar hekserij en towery ter sprake is, byvoorbeeld dié van Isebel (II Konings 9:22) en dié van die Egiptenare (Exodus 7:11, 7:22, 8:7). Daar bestaan ook geen twyfel daaroor dat towery en hekserij nie altyd suiwer bygeloof is nie, maar werklik voorkom. Daarom waarsku Paulus in Romeine 13:12: “Laat ons dan die werke van die duisternis aflê en die wapens van die lig aangord” en ook in I Thessalonicense 5:5: “Julle is almal kinders van die lig en kinders van die dag; ons is nie van die nag of die

duisternis nie.”

3. FANTASIE, HEKSERY EN LIEWE HEKSIE

As hoofkarakter vorm Liewe Heksie saam met die newekarakters die belangrikste verhaalelement in hierdie reeks, want sonder haar, die kabouters, koning Rosekrans, Matewis, Karel Kat, die feetjies, die Gif-appeltjies, die Geelheks en Griet sou die fantasiewêreld waarin hulle figureer nie kon bestaan nie — die wonderbaarlike towerkrag van die silwer roos om die fantasiewêreld van Blommeland aan die lewe te hou, ten spyte. Die funksionele verwantskap tussen die klaarblyklike kinder karakter en die ruimte waarin sy karakteropenbarend optree, bewerkstellig in elke verhaal in die reeks ’n nuwe ervaring — of deur die avontuurlike verloop van die gebeure of deur emosionele geladenheid.

Soos in die geval van die ander karakters is Liewe Heksie se naam deurgaans ’n weerspieëling van haar ware identiteit. Haar naam is nie net ’n sleutel tot haar karakter nie, maar suggereer ook ’n sekere verloop in die verhaalgebeure. Die ikoniese kwaliteit van haar naam — Heksie — roep dadelik die beeld van ’n kinderheks voor die leser op. Te oordeel aan haar voorkoms, moet sy geklassifiseer word as heks — sy het ’n lang, swart jas, ’n swart punthoed waaronder haar lang toutjieshare altyd uithang, maar wat sy —tipiese dogtertjie — graag tooi in twee dun vlegseltjies met strikkies vir spesiale geleenthede. Die beeldende assosiasie van haar naam regverdig egter nog geen kriminele rekord nie. Word sy van nader bekyk as karakter-in-aksie, word dit duidelik waarom sy ook die onlosmaaklike beskrywende deel van haar naam — Liewe — verdien, en word Liewe Heksie vir die kinderleser ’n identifiseerbare en vir die volwasse leser ’n deerniswekkende figuur.

Uit die staanspoor is dit duidelik dat Heksie byna grondeloos dom en vergeetagtig is — eienskappe waaraan Kwaaitjie haar heel dikwels op die mees onverbloemde, taktlose wyses kan herinner. Sy kan haar so inleef in haar en Blommie se kollekteerdery vir ’n nuwe hospitaal vir Blommeland, dat sy totaal vergeet van die doel daarvan. ’n Meer humoristiese voorbeeld van haar domheid is die keer tydens die sportdag toe sy agterstevoor op haar donkie sit, maar die kabouters huilend betig: “Julle hou julle al die heeldag snaaks en nou gee julle vir my ’n donkie sonder ’n kop ook!” (... donkie, p. 13).² Na so ’n openbare vertoon van haar domheid is dit nie vreemd dat

² Omdat al die titels van die reeks begin met “Liewe Heksie” sal dié twee woorde voortaan weggelaat word en net die kernwoorde van die titels met die betrokke bladsynommer daarby genoem word.

Kwaaitjie dit by geleentheid in gesprek met die koning op blatante wyse by die naam noem nie: “Sy’s nie baie slim nie” (... kat, p. 5).

Daar is ’n besondere insiggewende en lewensgetroue verband tussen Heksie se intelligensie, haar spreektaal en haar skryftaal. Sy kan nie lees of skryf nie — ’n feit wat sy dikwels met verleentheid moet erken: “Ek kan nie verder lees nie, Blommie, ek het ’n bietjie vergeet van lees” (... motor, p. 33). Sy het ook blykbaar die vermoë om van byna enige ietwat vreemde meerlettergrepige woord ’n dislektiese verwringing te maak: “kosteralie”, “meulikopter”, “dikkefrelletjies”, “Korrie en Berrie”, “revenueer”, “koningin-by”, “broodtoetjies” en “tuppels”. Haar idiomatiese woordgebruik het ook nog heelwat afronding nodig, want as sy die Gifappeltjies die “daspad” laat kies het (... leer bestuur, p. 46) en hulle Blommeland gelukkig nie “raat en kol” gesteel het nie (... seëkoningin, p. 11), is sy meer humoristies as wat sy vrees inboesem. Van vele ander voorbeelde sal Blommie verslag kan doen, want dis hy wat haar voortdurend met lojale geduld en bereidwilligheid op die regte geletterde paaie bring wanneer sy vra: “Wat beteken dit wat hy daar sê, hê Blommie?” (... bikini, p. 26).

Dit word ietwat gevaarliker wanneer sy koning Rosekrans se naam op ’n verstommende verskeidenheid wyses verander — en nie juis altyd op die mees respekvolle wyse nie. Na gelang van haar ondervinding op ’n sekere oomblik, kan die koning se naam ’n groot verskeidenheid assosiatiewe vorme aanneem: koning Rosedoring, koning Rosehout, koning Roseboom, koning Rosetraan, koning Doringroos, koning Rosemaan en koning Rosetrepse. Oor hierdie naïef-spontane naamgewing is koning Rosekrans natuurlik nie juis gelukkig nie en korrigeer haar herhaaldelik. Dat sy hom tydig en meer dikwels ontydig taktloos in die rede val wanneer hy besig is met ’n gewigtige betoog, maak hom ’n emosionele graad erger ontstoke. Toe die koning hulpeloos in die boom vassit, het sy ook taktloos sout in sy gewonde waardigheid gevryf: “Is die koning te vet vir die meulikopter?” (... helikopter, p. 9). Nie dat sy altyd die erns van sy woede besef nie; daarvoor is sy te naïef-onskuldig.

Dit is oor ander ernstiger leemtes in haar kennis en kundigheid dat haar sogenaamde onskuld onder verdenking kom. Sy plant — en dit as inwoner van Blommeland — viooltjies onderstebo en brei vir die alepviooltjies mussies in die winter.

Maar die grootste aanklag teen haar kom wanneer sy in haar hoedanigheid as heks moet kan toor, die reddende faktor moet word, maar dan misluk. Eers nadat hulle (Heksie, Karel Kat, Blommie en Matewis) ’n geruime tyd in die modder vasgesit het met Karel se nuwe motor, val dit hulle by dat

Heksie haar naam soos enige beroepsheks waardig moet wees en hulle met haar magiese krag uit die verknorsing moet red. Maar sy kan nie, want “Ek is nie juis ’n heks vir toorwoorde nie” (... toorwoorde, p. 31). As sy per ongeluk vir Griet toor en dié hulle motor uit die moddergat stoot, is haar heksereputasie tydelik buite gevaar.

Die onheilspellende implikasie van haar domheid bereik ’n krisispunt wanneer Blommeland se voortbestaan deur blomvretende muise bedreig word en ’n desperate koning Rosekrans Heksie se hulp inroep. Sy besef self dat haar bestaansekerheid hierdie keer op die spel is, want sy beskik nie oor towerkrag of ’n kat nie — albei vanselfsprekende besittings van ’n heks wat haar sout werd is. Dat Kwaaitjie die koning daaraan herinner dat Heksie nie baie slim is nie, maak weinig verskil aan koning Rosekrans se onverbiddelike eis: “Maar sy is tog ’n heks, is sy nie?” (... kry ’n kat, p. 5). Sy word bedreig deur ’n totale ontologiese onsekerheid as sy ’n skrale vyf dae gegun word om van die muise ontslae te raak. Indien sy dit nie regkry nie, sal sy uit Blommeland verban word.

’n Paradoksale situasie het dus nou ontstaan: koning Rosekrans uit die fantasiewêreld beskuldig Heksie daarvan dat sy nie ’n waardige heks is nie en dat sy misluk in haar beroep, terwyl sommige kritici uit die reële werklikheid haar juis daarvan beskuldig dat sy ’n verbloemde heks is wat bose invloede kan hê. Heksie is nou tussen twee vure — brand sal sy waarskynlik in elk geval! Haar dilemma is dat sy koning Rosekrans wil oortuig van haar goeie eienskappe en hom wil oorreed om haar terug te neem in Blommeland en terselfdertyd wil sy haar kritici oortuig dat sy nie ’n ware heks is of wil wees nie en dat sy alles eintlik goed bedoel.

— **“Maar sy is tog ’n heks, is sy nie?”**

’n Indringende vergelyking tussen die besware wat deur kritici teen Heksie ingebring kan word en die tipiese klagstaat teen die heks van die sewentiende eeu, sal heelwaarskynlik lig werp op Heksie se dilemma. Die onderafdelings van die onderskeie klagstate sal op vergelykende vlak behandel word.

Een van die heel eerste wyses waarop ’n heks geïdentifiseer kan word, is op grond van haar voorkoms. In hierdie verband toon Heksie opvallende ooreenkomste met die tradisionele heks (Hawkins, 1981:11 en Shumaker, 1972:68). Hulle het albei swart klere, swart jasse, swart punthoede en ’n kat aan hul sy, maar dit is ongeveer waar die uiterlike ooreenkoms ophou. Die tradisionele heks het ook ’n beplooide gesig, ’n harige bolip, skerp tande, skeeloë, ’n skel stem en ’n swart kraai, ’n spinnekop, ’n padda, ’n hond, ’n

voël, 'n vlermuis en 'n krokodil aan haar sy. Heksie is wel nie 'n skoonheid nie, want wanneer sy lag het sy 'n uitstaande skoonheidsgebrek wat merkwaardig ooreenstem met dié van Marietjie de Jongh se heks in *Tandkitaar*: “Daar was 'n heks met net een tand; / net een tand aan die suidekant”. Maar die afsigtelike voorkoms wat deur die wêreldliteratuur voorgehou word van die aartsheks, is sekerlik nie op Heksie van toepassing nie.

Ook ten opsigte van hulle handeling is daar 'n radikale verskil. Schumaker (1972:85) getuig dat die aartsheks van die sewentiende eeu tereggestaan het op grond van die volgende beweerde praktyke: Sy kan haelstorms en orkane laat ontstaan, onvrugbaarheid veroorsaak, kinders doodmaak wat nie gedoop is nie of hulle aan die duiwel offer. Sy kan perde wild maak. Sy kan haarself of fisies of deur verbeelding deur die lug verplaas. Sy kan magistratre en regters beïnvloed sodat hulle haar en haar geesgenote nie leed kan aandoen nie. Sy kan haarself beheers en ander beheer ten tye van marteling en kan diegene wat haar in hegtenis wil neem se hande laat bewe en afgryse in hulle gedagtes bewerkstellig. Sy kan aan ander okkulte dinge leer; afwesige dinge sien asof dit teenwoordig is. Sy kan diegene van wie sy nie hou nie, met die weerlig tref, mense en diere laat sterf, aborsie veroorsaak en mense en diere betower deur net na hulle te kyk. Sy kan ook die maan en sterre laat val, naalde deur die lewer van haar vyand stuur, koring wat in die aar staan van een plek na 'n ander verplaas en siektes op bonatuurlike wyses genees. Sy kan ook in die lug vlieg en met die duiwel dans. Sy kan haarself verander in 'n wolf, esel, koei, aap, perd, hond, padda, kat, vlermuis, spinnekop, voël en krokodil. Sy kan ook geeste oproep, fonteine laat opdroog, die koers van lopende water verander, die dag in nag en nag in dag verander en in 'n eierdop seil. Sy kan 'n oester of mosselskulp en slange aan stukke skeur met woorde, met een kyk 'n skaap dood en verhoed dat room in botter verander. Sy kook ook towerbrouesels van onkruid, wortels en kruie. Al hierdie bonatuurlike magte is vir haar moontlik as gevolg van haar verdrag met die duiwel. Volgens hierdie verdrag (Schumaker, 1972:80) moet die heks die krag van Christus ontken, 'n skyndood ondergaan, 'n nuwe naam kry, 'n kledingstuk aan die duiwel gee, haar siel aan die duiwel afstaan en sekere opofferings maak vir hom, sy teken ontvang en haar van alle godsdienstige praktyke weerhou. Saam met ander hekse moet sy dan die heksesabbat bywoon waar antikloksgewyse ringdanse en demoniese rituele uitgevoer is.

Teenoor hierdie donker beeld van die aartsheks en haar swartkuns staan Liewe Heksie — selferkende heks en afstammeling van ouma Levina (ook 'n heks). Sy is soms skaam, soms huilerig, soms die middelpunt van ander se spot, wanneer sy dan gewoonlik haar punthoed oor haar oë trek, maar beslis nie skuldig aan die okkulte nie. Dit wat met haar gebeur en wat sy laat

gebeur, spreek van 'n totaal ander leer en lewe. Behalwe vir 'n soms per ongeluk getoorde Griet, bestaan Heksie se enigste bonatuurlike mag in die gebruik van haar towerbesem. Dit op sigself laat haar nog nie as bese heks kwalifiseer nie, want 'n hele eskader hekse deurkruis die literatuur die afgelope duisend jaar (vanaf ongeveer die tiende eeu is geglo dat hekse op besems kan vlieg). Heksie gebruik haar besem egter nooit vir onheilige ritte nie. Met behulp van Griet en haar besem het sy menige situasies gered, soos die keer toe die koning se koets in die rivier vasgesit het en 'n ander keer toe hy met die helikopter in 'n boom vasgesit het. Tydens Blommeland se sirkus het sy 'n doodbenoude Blommie, Karel Kat en Matewis van die toue gaan afhaal. Sonder haar eksterne hulpmiddele het sy op eie houtjie by twee geleenthede gehelp om 'n dief aan te keer — in Karel Kat se baas se huis en ook weer tydens haar en Blommie se vakansie by die see. Die berugste diewe teen wie sy 'n voortdurende stryd voer (soms onverskrokke en soms ietwat bang), is die onrehabiliteerbare Gifappeltjies. As dit nie vir haar voortdurende reddingspogings was nie, sou die silwer roos lankal reeds in Gifappeltjieland gewees het en Blommeland, die Blomkabouters en die verhaal ook daarmee heen. Waar sy moontlik op heter daad aan swart (-kook-) kuns skuldig bevind kon word, is in haar sterretjiekombuis. Al hou die nag 'n donker oog oor haar deur die kombuisdak met sy glasvenster, is dit 'n onskuldige kombuisie waarin geen heksebroues nie, maar pap, frikkadelle, brood en koekies (al is hulle 'n bietjie sout) berei word.

Ander kinderbedrywighede wat haar dae vul, is verjaarsdagpartytjies, 'n vakansie by die see, bestuurslesse by Karel Kat met haar nuwe motortjie, musiekoefen vir Blommeland se orkeskompetisie, 'n sportdag, 'n rit in Karel Kat se helikopter en 'n kampeerdery in 'n komberstent. 'n Ander vreugde-ervaring is die dans waarheen sy saam met die kabouters en Karel Kat na die paleis uitgenooi is. Nadat sy tot die ontsteltenis en woede van die kabouters, hulle eeue-oue ringdans só verwar het dat hulle nie geweet het waar hulle laas was nie, sit sy baie hartseer met haar hoed oor haar oë in 'n hoekie. Karel Kat ontferm hom oor haar en leer haar dans, maar haar tref-en-trapvertolkings van die wals verskil radikaal van die aartsheks se ringdanse op 'n hekseabbat.

Soos die tipiese klein kind, is haar lewe nie net 'n sorgelose dartel van die een dag na die ander nie. Wanneer sy daadwerklik moet optree, kan sy wel soms 'n plan maak, maar beslis nie op okkulte vlak nie. Haar toordery, wat eintlik meer 'n fantasiematige toevalligheid is, kan haar nie altyd uit 'n netelige situasie red nie. Daarom gooi sy brandnetels in haar kloppe wat die Geelheks as losprys vir die silwer roos eis. Sy red sodoende die kosbare kloppe wat Karel Kat vir haar van die buiteland af saamgebring het, sowel as die silwer roos — Blommeland se kosbaarste besitting. Daardeur bevestig

sy weer eens haar onteenseglike verwerping van die bosc en identifisering met die goeie. Sy wil ook altyd so graag hulpvaardig wees, “maar niemand wil ooit dat ek iets doen nie” (... sirkus, p. 17) miskien omdat haar hulp soms nie veel werd is nie. Sy kan ook nie altyd onderskei tussen die nuttige en die prettige nie, want motor bestuur is een ding, maar om ewe dom-astrant ’n haarbreedte van die rivier se wal af stil te hou, iets gevaarlik anders. Op dié wyse red sy dan soms onbewustelik ’n situasie, want toe die motor weens haar toedoen buite beheer raak, het sy onwetend die Gifappeltjies op die vlug laat slaan.

Indien sy deur middel van dialoog toegelaat sou word om haarself te verdedig, sou sy dalk by voorbaat sê: “Sies, julle lag vir my en julle weet ek weet nie van groot woorde nie” (... verrassing, p. 34). Al is die waarheid hóé eenvoudig, is die bewys daarvan tog afhanklik van ’n heldere redenasie. Weens haar verbale onvermoë is sy dikwels van Karel Kat en Blommie afhanklik. Sy kan nietemin haar sê sê as sy moet, maar of ander werklik objektief na haar luister, bly net so ’n ope vraag soos tydens die hekseverhore in die sewentiende eeu. Heksie erken gereeld haar hekse-afkoms want haar ouma Levinia bly vir haar ’n navolgenswaardige herinnering: “Behalwe my ouma Levinia is ek die enigste heks wat ek ken wat kan wals” (... wals, p. 62). Haar afkoms word ook verrai wanneer sy Matewis betig: “Ek het nog nooit ’n heks se kat gesien wat vir paddasop lag nie” (... tuppels, p. 34). Ook teenoor Karel Kat erken sy dat sy ’n heks is, maar dan ’n unieke heks: “Ek sê altyd ek is nie soos ander hekse nie” (... wals, p. 55). Wanneer dit kom by haar omgang met en beïnvloeding deur die bosc, doen sy ’n subtile beroep op die koning se genade: “Ek is dalk nie so goed met toorwoorde nie, koning Roseboom, maar ek is nie die soort heks wat my laat toor nie” (... wals, p. 60), veral wanneer dit ’n stryd word tussen die protagonis en die antagonis. Ook ander weet dat haar sogenaamde towery nie veel krag het nie, want selfs antagoniste soos die Gifappeltjies bestempel haar as ’n “simpel heks” (... maak ’n plan, p. 15). Uit gesprekke tussen ander word dit duidelik dat sy ’n heks is, “maar ’n snaakse soort heks” (... kat, p. 5).

Haar woord en daad vind ook dikwels lewensbeskoulike weerklank in haar sangskeppings. Haar behoefte aan die skoonheid van harmonie tussen ritme, melodie en woordbetekenis realiseer wel gewoonlik as ’n monotone, onvoltooide liedjie, maar sy sing graag en dikwels en het ’n liedjie vir elke bui. Ongelukkig dryf dit gewoonlik diegene vir wie sy dit sing eerder weg van haar. Sy sing ook veral wanneer sy hartseer, eensaam of verstote voel. Soos die heks deur die eeue heen dikwels die uitgeworpene van die samelewing was, is Heksie ook soms van haar vriende verlate. ’n Liedjie wat sy eenmaal gesing het toe sy en Blommie geld ingesamel het, weerspieël haar unieke eenlingskap: “My liewe kokkenennetjie, my liewe kleine dingetjie,

almal het maats net ekke nie" (... sing in die straat, p. 21). Dit gee 'n insiggewende kykie op haar selfbeeld.

Tydens 'n hekseverhoor was en is daar sekerlik altyd geleentheid vir introspeksie deur die aangeklaagde. Heksie ken haar beperkinge, soos dat sy nie kan lees of skryf nie en 'n gebrekkige woordeskat het, dat sy nie vinnig kan hardloop nie en dat sy dikwels foute maak wat die ander vir haar laat lag en haar laat huil. Maar sy het ook haar eie ideale: sy wil só graag die geleentheid kry om die silwer roos op te pas of om verpleegster te wees. Al het sy haar gebreke en beperkinge, het sy nogtans 'n positiewe selfbeeld, want sy beskou haarself as "Blommeland se enigste en beste en mooiste Heksie" (... maak die koning gesond, p. 42). Wanneer sy daarop aanspraak maak dat sy die slimste heksie is wat sy ken, hoef "slim" nie noodwendig "geletterd" te beteken nie — wysheid kan ook spreek uit min woorde en eenvoud van segging. Daarom mag sy maar selfvertroue hê en trots wees op haarself wanneer sy 'n slim plan uitdink. Verder beskou sy haarself nie as iemand wat in hierdie wêreld geworpe is nie, maar as iemand wat 'n taak het, iemand in die wêreld geroepe. Sy stel vir haarself 'n hoë ideaal: "As ek klaar 'n heks gewees het, wil ek 'n koningin wees" (... sirkus, p. 16). Dié ideaal herhaal sy by die koning se siekbed: "Ja, ek is Blommeland se enigste en mooiste en beste Heksie; ek sal koningin word" (... maak die koning gesond, p. 49). Daarmee getuig sy van haar begeerte om te heers oor die bose (met ander woorde daarbo verheewe wees) en die fantasiewerklikheid waarvan sy deel is, so goed as waartoe sy in staat is, te beheers — 'n koninklike roeping.

— Uitspraak

Alhoewel Heksie se appèl hier hoofsaaklik vanuit die literatuur benader is, sal sy volgens geeneen van die volgende benaderingswyses aan hekserij skuldig bevind kan word nie: die antropologiese benadering (die heks is 'n towenaar); die historiese benadering (die heks is 'n Satanis); die moderne benadering (selferkende hekse sê dat hulle antieke gode aanbid en towerkuns beoefen) (Russel, 1980:172).

Haar kinderlik-naïewe ideaal om koningin te wees, sal sy as gevolg van vele tekortkominge nie in soveel woorde op lewensbeskoulike vlak kan uitspel nie, maar dit getuig daarvan dat sy 'n kind is van die lig, nie in die wêreld geworpe nie, maar geroepe tot 'n hoër taak. Haar appèl slaag dus op tweeërlei vlak: sy is 'n besonder geslaagd gebeelde tipiese anti-held van die twintigste-eeuse literatuur, maar desondanks vir die kinderleser 'n hoogs identifiseerbare kinderfiguur.

Die Christen sal hom wel nie vereenselwig met die teosofiese erkenning van

die wêreld van die feërie as 'n deel van ons verborge geestelike wêreld wat naas die fisiese wêreld kan bestaan nie (Kok, 1961:359). Volgens die teosofiese beskouing is die algemene funksie van feë en kabouters om PRANA of lewenskragtigheid van die son te onttrek en te absorbeer en om dit na die fisieke te versprei. Daarom is die blomfeë en blomkabouters natuurgeeste, omdat hulle die lewenskragtige en onmisbare skakel is tussen die son se energie en die minerale van die grond. Die Christen se beskouing oor die kind se beleving van fantasie soos ons dit aantref in die Blommeland waarin Liewe Heksie woon, sou eerder beteken dat die kind lewenskrag daaruit onttrek wat hom help groei na die Lig.

BIBLIOGRAFIE

1. Aangehaalde en geraadpleegde bronne

- DE COCK, A. 1918. Volkssage, volksgeloof en volksgebruik. Antwerpen: Gust Jansens. 224 p.
- DORSON, R.M. 1972. Folklore and folklife. Chicago: University of Chicago Press.
- FROUD, B. en LEE, A. 1979. Faeries. Londen: Pan Books. pp. ongenommer.
- HAWKINS, C. 1981. Witches. Londen: Granada. pp. ongenommer.
- HOPE-SIMPSON, J. 1966. Witches. Londen: Harnish Hamilton. 226 p.
- HUIJGEN, W. en POORTVLIET, R. 1979. Gnomes. Londen: Pan Books. pp. ongenommer.
- JACKSON, R. 1981. Fantasy: the literature of subversion. New York: Methuen. 211 p.
- KOK, A.B.W.M. 1961. Teosofie. (*In*: Christelike encyclopedie, 6:359-361).
- McDONALD, E.M. 1979. Fantasia in die Afrikaanse kinderverhaal. Potchefstroom. Verhandelings (M. Bibl.) PU vir CHO. 134 p.
- MIJNHARDT, F.A. 1973. Afrikaanse Bybelkonkordansie. Pretoria: Van Schaick. 828 p.
- NEETHLING, J.S. 1977. Kinderletterkunde: sy aard en onderrig. Kaapstad: Maskew Miller. 208 p.
- PIENAAR, L. 1968. Die kind en sy literatuur. Kaapstad. HAUM. 211 p.
- RUSSEL, J.B. 1980. A history of witchcraft. Londen: Thames, Hudson 192 p.
- SHUMAKER, W. 1972. The occult sciences in the Renaissance. Los Angeles: University of California Press. 284 p.
- STEENBERG, E. 1979. My kind en sy boek. Kaapstad: Tafelberg. 82 p.
- TÖTEMAYER, A. 1979. Outoritêre en anti-outoritêre kinderliteratuur met Struwwelpeter as prototipe. Stellenbosch. Verhandelings (M. Bibl.) Universiteit van Stellenbosch.

2. Gebruikte tekste

- VELS, Verna. 1972. *Liewe Heksie in die pekel*. Kaapstad: Human en Rousseau 68 p.:
Liewe Heksie en die seëkoningin
Liewe Heksie en die helikopter
Liewe Heksie en die orkes
Liewe Heksie en Griet
- VELS, Verna. 1975. *Liewe Heksie gaan maan toe*. Kaapstad: Human en Rousseau 64 p.:
Liewe Heksie en die klompe
Liewe Heksie in die sirkus
Liewe Heksie en die tuppels
Liewe Heksie en die tent
Liewe Heksie gaan maan toe
- VELS, Verna. 1979. *Liewe Heksie en die helikopter*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- VELS, Verna. 1979. *Liewe Heksie kry 'n kat*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- VELS, Verna. 1981. *Liewe Heksie*. Kaapstad: Human en Rousseau.
Liewe Heksie kry 'n verjaardag
Liewe Heksie sing in die straat
Liewe Heksie en die bikini
Liewe Heksie en die motor
Liewe Heksie maak die koning gesond
Liewe Heksie en die Gifappeltjies
- VELS, Verna. 1981. *Liewe Heksie kom weer*. Kaapstad: Human en Rousseau.
Liewe Heksie en die donkie
Liewe Heksie word babawagter
Liewe Heksie en die toorwoorde
Liewe Heksie en die dief
Liewe Heksie en die koekoekie
Liewe Heksie en die wals
- VELS, Verna. 1981. *Liewe Heksie maak 'n plan*. Kaapstad: Human en Roussau
Liewe Heksie maak 'n plan
Liewe Heksie se verrassing
Liewe Heksie leer bestuur